

Om personen Pihl finns åtskilligt att säga. Som präst i Stigtomta utanför Nyköping hade han försvarat bygden mot ryssarnas härjningar, sedan blev han kyrkoherde i Nyköpings All Helgona eller östra församling. En behaglig trädgård vid ån bär fortfarande hans namn. Slutligen utnämndes han till kyrkoherde i Sankt Nicolai, grannförsamlingen. Pihl författade en omfattande skrift om surbrunnar, hyllade drottningen och var överhuvudtaget en andlig kraftkarl. Han dog 1752 och den ofullbordade Nyköpingsbeskrivningen bör vara tillkommen under ålderdomen.

Anders Erikssons utgåva är väl motiverad och gediget utförd. En informativ inledning, utförliga kommentarer och goda register (fyra ortnamnsregister, det är nästan ett rekord!). Felfinnaren kunde kanske hitta missade årtal och namn men aldrig något avgörande. Den som vill ha mer kunde ha önskat mer diskussion utifrån annan forskning ägnad 1700-talstopografin. Jag tänker främst på avhandlingar som etnologen Maria Adolffssons *Fäderneslandets kändedom* (2000) och historikern Mattias Legnérs *Fäderneslandets rätta beskrivning* (2004). Men inom sina syften håller utgåvan vad den lovar.

Gunnar Broberg

Otto Fischer & Ann Öhrberg (red.), *Metamorphoses of Rhetoric: Classical Rhetoric in the Eighteenth Century*. *Studia Rhetorica Upsaliensia* 3 (Uppsala: Avdelningen för retorik vid Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet, 2011). 213 s.

Ryktet om retorikens död under 1700-talet är betydligt överdrivet. Det är slutsatsen som dras i en skrift utgiven av avdelningen för retorik vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, *Metamorphoses of Rhetoric: Classical Rhetoric in the Eighteenth Century*. Åtta forskare (Dietmar Till, Marc-André Bernier, Gabrielle Ra-

dica, Anna Cullhed, Marie-Christine Skuncke, Stefan Rimm samt bokens två redaktörer Otto Fischer och Ann Öhrberg) har bidragit med varsin artikel.

Som titeln antyder genomgår retoriken förvandlingar snarare än drabbas av undergång. Men mer än retoriken i sig är det synen på den som förändras. Retoriken blir ifrågasatt. Den verktygslåda med argument och stilgrepp som alltsedan klassisk tid funnits tillgänglig för talaren och skribenten att plocka ur, ter sig nu som ett system för osjälvständiga robotar som lärt sin utantilläxa och inte förmår tänka själva.

Den debatt som uppstod under 1700-talet har sin grund i två olika synsätt. Dietmar Till talar om det systematiska respektive det antropologiska. Det systematiska ser retoriken som en struktur med regler, något som lärs in, medan den antropologiska ser retoriken som något tidlöst och nedlagt hos människan. Den senare har sitt fokus på retorikens funktion, dess påverkan på människan. *Metamorphoses of Rhetoric* åskådliggör konflikten mellan dessa synsätt och vad den ledde till, utifrån olika intressanta aspekter.

Det är framför allt den första delen av paratesläran, *inventio*, som kritiseras. En talare som vill samla stoff inför sin uppgift blir via sin utbildning i retorik försedd med en bank av *topoi* eller *loci*, ämnen för argument. Redan i Antoine Arnoulds och Pierre Nicoles *Logique* från 1683 anses detta som ett oreflekterat sätt att gripa sig an ett ämne, skriver Marc-André Bernier. Annan kritik som riktades mot topikläran var att den var tråkig och gjorde sinnet andefattigt. I stället borde argument sökas med förnuftet som enda ledstjärna. Det är genom sunt förnuft, gott omdöme och kunskap som man kan övertyga. Nog kan en som är expert inom sitt område bättre tala för sin sak än tusen retoriker utan kunskap i ämnet? I ett förord till en översättning av Ciceros *Orator* 1737 skriver översättaren att han visserligen inte förnekar att en argumentbank kan vara användbar för

talare och skribenter, men i så fall endast för dem som saknar originalitet. Ett livligare sinne som vill gräva djupare och har en upphöjd natur måste vänja sig vid att tänka med sitt snille. Den som vill övertyga bör alltså vara utrustad med ett mått av genialitet samt tillämpa Horatius devis *rem tene, verba sequentur*: behärska ämnet så skall orden följa.

Formalism och utantillinläring kommer således ur modet. Vidare märks ett krav på äkthet: den som finner sitt stoff i en handbok talar inte ur hjärtat. Äkta retorik kommer inifrån och inte från inlärd ramsor. Äkta retorik kan inte läras in – alltså behövs inte studier i retorik. Vi märker den begynnande romantikens krav på äkthet och känsla. Fram träder en idé om att man mist något på vägen och därför måste tillbaka till ursprunget för att nå det genuina.

Förkastas då hela traditionen? Nej. Otto Fischer skriver om diskussionen kring retorik i Sverige vid slutet av 1700-talet. En vanlig idé som lyfts fram vid tiden är att man bör kassera de gamla handböckerna och glömma det som lärts i skolan. För att förstå kärnan av antik retorik får man gå tillbaka till antika talare. De antika talarna var överlägsna eftersom de var utrustade med känsla. Talare kan man inte bli genom att lyda regler. Om man vill imitera antikens talare måste man förstå deras historiska situation, vad de kände och tänkte och frammana dessa känslor i sig själv.

Den klassiska retoriken bör inte längre ses som normativ och formell. Den skall inte vara en imitation utan fungera som inspiration. Talarkungen Gustav III var en som ansågs förstå retorikens innersta väsen. Marie-Christine Skuncke visar hur kungen använde sina kunskaper i klassisk retorik för att framställa sig som nationens räddare. Hon ger också exempel på hur icke-adliga grupper i samhället brukade klassisk retorik för att föra fram nya idéer.

Den klassiska retoriken lever kvar, men retoriken i utbildningsväsendet blir gradvis marginaliserad. Fischer urskiljer olika syner på

dåtidens undervisning. Vissa menade att retorisk färdighet var överflödigt eller onödigt för elever. Andra sade att den var användbar, men att den i huvudsak var medfödd och inte kunde läras ut. Det fanns också de som hävdade att den var användbar och kunde läras ut, men att den, sådan utbildningen såg ut, var otillfredsställande och ineffektiv. För att rädda värtaligheten måste alltså de traditionella retorikstudierna bort.

Förändringen i syn kan studeras i olika utgåvor av handböcker. Stefan Rimm noterar att Gerardus Joannis Vossius *Elementa Rhetorica* i takt med tiden alltmer drar sig från teori. I fallet epideiktiska tal karakteriseras Caesar och Cato (som för övrigt var vanliga modeller i handböckerna) i *Elementa Rhetorica* med traditionella *topoi* som härkomst och gärningar etc., men teorin bakom har strukits i vissa utgåvor. Instruktionerna saknas men modelltexterna kvarstår. Trots att inställningen har ändrats hänger alltså den klassiska retorikens traditionella exempel med, men med de elementstrukna som anses omoderna.

Liksom Rimm studerar Anna Cullhed handboken som indikator för förändring. Johann Joachim Eschenburgs *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften* (1783) är, menar hon, ett tydligt exempel som visar tendenserna för tiden. En sådan tendens är att texter skall slå an hos läsaren eller åhöraren. Snarare än att nå det aristoteliska målet om att finna de rätta medlen att övertyga i en given situation, gäller det horatianska *docere* och *delectare*, att instruera och underhålla, samt *movere*, att röra. All konst syftar till att röra själen. Från början definierar Eschenburg retorik som en skön vetenskap och därmed skild från de sköna konsterna, men i den tredje utgåvan från 1805 läggs retoriken i stället till gruppen sköna konster, i sällskap med musik och dans. Retoriken har blivit omdefinierad. Exemplet visar det som flera av bokens skribenter pekar på: att *inventio* ger plats åt *elocutio*. Värtalighet och stil ses som ett unikt uttryck av en själv-

ständig och sann konstnär. Alexander Gottlieb Baumgartens lansering av begreppet estetik påverkar. Skönheten sätts i fokus, liksom konstnären och dennes poetiska kraft samt hur den påverkar människan.

Retoriken dör alltså inte. Den klassiska retoriken lever kvar i högsta grad men i något annan skepnad. Trots viljan att ta död på topikläran lever den kvar i retorikhandböckerna, om än förklädd, eller i tal från den tiden. Retorik som värtalighet kommer alltmer att dominera, som en följd av tidens vurm för skönhet och konstnärlig originalitet. Dessa förvandlingar åskådliggörs och lyfts fram ur olika aspekter i denna lyckade antologi. Det är värtaligt och övertygande.

Martina Finnskog

Brynjulv Gjerdåker, *Statstenestemann og "Almuens Formand": lensmannsombod og lensmenn i det nordafjelske Noreg ca. 1660–1870* (Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 2011). 163 pp.

Ingenstans i det gamla Europa nådde statens system med anställda ämbetsmän helt ner till lokalsamhället. På lokal nivå fanns överallt personer som fick ta på sig att vara ämbetsmannens förlängda arm bland sina likar. Ofta skedde en långsam professionalisering av dessa mellanled, så att de, särskilt under 1800-talets lopp, blev allt mer inlemmade i det byråkratiska systemet. Brynjulf Gjerdåker studerar ett sådant mellanled i det norska systemet, lensmannen. Dubbelheten i hans roll fångas i titel: "statstenestemann og 'Almuens Formand'". Ursprungligen en bonde som utsågs till fogdens och sorenskrivarens medhjälpare i bygden blev hans roll allt mer byråkratiskt reglerad, han fick viss ekonomisk ersättning och kom att fungera efter statliga instruktioner. Han följer den allmänna europeiska förvaltningsutvecklingen.

Gjerdåkers studie avgränsas lokalt till den nordanfjällska Norge, där han tar för sig utvalda fögderier från Sunnmøre i söder till Vesterålen i norr, och i tid till perioden från enväldets införande till 1870. Han gör både egna arkivstudier och utnyttjar väl den rika norska lokalhistoriska litteraturen. Metodiskt arbetar han mest med att dra fram belysande fall, snarare än med någon bred socialhistorisk karaktäristik av lensmännen. Det kan låta som en närsynt lokalstudie, men Gjerdåker har en stark vilja att teoretisera och sätta in sina detaljer i ett stort sammanhang. Han använder sig av Powells nätverksteori, Bourdieus teori om sociala fält och habitus, Webers idealtyper för makt och byråkrati och inte minst en bred moderniseringsförståelse som ram; här anför Foucault och den norske sociologen Dag Østerberg.

I slutsatserna karaktäriserar han bonde-lensmannen som typiskt förmodern. Han var ofta en lokal storbonde som spädde på sitt kulturella kapital genom att ta på sig uppdraget. Flera veritabla dynastier av lensmän existerade, särskilt i de södra delarna av undersökningsområdet. Detta system passade sämre i fiskebygderna i norr, där det inte fanns samma typ av lokal bondeelit att lita till och där det kunde vara svårt att få tjänsterna väl besatta. En förändring, där bondeförledet i titeln blir mindre adekvat, kan skönjas först vid mitten av 1800-talet, när personer från lägre förvaltningsbefattningar börjar rekryteras. Men en allmän modernisering i riktning mot Webers kriterier för en rationell byråkrati pågick åtminstone från slutet av 1700-talet.

Lensmännen framträder horisontellt som viktiga noder i lokala nätverk och vertikalt som bundna i patron-klientförhållanden typiska för det gamla samhället. Det är intressant att Gjerdåker menar att den kronologiska tyngdpunkten i nätverksrelationerna ligger på tiden fram till cirka 1770, en tid, enligt författaren, präglad av nätverksbaserad samhällsekonomi,